

4. Трансформаційні процеси в православному сектантстві України епохи постмодерну

Феномен православного сектантства істотного значення набуває в контексті сучасних конфесійних змін в Україні. До 90-х років ХХ ст. соціальна роль православного сектантства визначалась перш за все тим, що його доктрина і практика являли собою спробу створення альтернативного існуючому порядку у суспільстві. У незалежній Україні сектантські групи православного походження легалізували свою діяльність.

На підставі особистих інтерв'ю, бесід з віруючими, контент-аналізу релігійної літератури ми виявили ще досить істотний потенціал для збереження православного сектантства і навіть відтворення його у нових формах, зокрема у вигляді таких неохристиянських зразків, як Православна церква Божої матері „Державна”, реанімації призабутого леонтіївського культу в Західних областях України при підтримці частини ієрархів та духовенства Православної Церкви, виникнення нових громад Істинно-православної церкви й Істинно-православних християн. В сучасній Україні існує стійка мережа релігійних об'єднань православного походження, клір, віросповідні та організаційні засади. Все це свідчить насамперед про кризовий стан сучасного історичного православ'я, оскільки його розкол на три юрисдикції і протистояння між ними посилюватиме процес трансформації. В умовах секуляризації суспільства, глобальних тенденцій, поширення бездуховності й аморальності, зростатимуть містичні настрої, посилюватимуться харизматичні уявлення, а відтак ортодоксальне православ'я не задовольнятиме певну частину віруючих.

За статистичними даними Державного комітету України у справах національностей та релігій на кінець 2008 р. кількість релігійних об'єднань православного походження становила 93 громади. В офіційній статистиці в окрему графу виділені лише громади Істинно-православної церкви. Їх нараховується 33. Зареєстровано 15 громад Православної церкви Божої матері „Державна”. Решта – 45 громад – віднесені до графи „Інші православні організації”. Саме ці організації є офіційно зареєстрованими. Під час спілкування з прихожанами Істинно-православної церкви в м. Чернігові, в Житомирській та Вінницькій областях ми виявили суттєві розбіжності між офіційними даними і даними, якими оперують прихожани. Вони вважають, що на теренах України нині діє близько 50 громад ІПЦ, проте не всі вони офіційно зареєстровані. Небажання реєструватися пояснюється нездатністю, неготовністю значної частини віруючих ІПЦ жити відкритим життям. Але найчастіше відмова від реєстрації пов'язана з останнім заповітом духовника.

Виникнення релігійних об'єднань істинно-православних обумовлювалась не запереченням православ'я в цілому, а запереченням духовенства, яке змінило свою політичну орієнтацію і тим самим „продалось Антихристу”, тобто радянській владі, проти якої істинні боролись і якої ніколи не приймали. У міру ж поступового відходу ІПЦ й ІПХ від

традиційних установок тихонівської орієнтації зникають ті суперечності, які мали місце у свій час між двома напрямками у православ'ї. І тільки неприязнь до сучасного духовенства, яка протягом десятиліть складалась у свідомості істинно-православних, утверджена серед них думка про безблагодатність церкви і надалі стримують значну частину послідовників ПЦ й ПХ від її визнання і регулярного відвідування. Саме ці фактори свідчать про те, що Істинно-православна церква й Істинно-православні християни є позацерковною течією у православ'ї.

І хоча ПЦ й ПХ вийшли із підпілля, вони принципово не беруть участі в жодних політичних рухах і кампаніях. Головний принцип, яким вони керуються, – збереження чистоти істинного православ'я і внутрішньої свободи Церкви від руйнівних впливів „стихій світу цього”. Члени цих релігійних течій не беруть участі в голосуванні до рад різних рівнів. У бесідах з прихожанами авторка цікавилась їхнім ставленням до сучасної державної влади: чи є якісь істотні зміни у порівнянні із ставленням до колишньої радянської влади. Відповідь була наступною: комуністична влада була богоборницькою, а сучасна є безбожною. Тобто позиція ПЦ й ПХ у ставленні до влади фактично не змінилася. Державну владу як таку вони не визнають, хоча всі прихожани цих релігійних течій є законнослухняними громадянами.

Указ Президії Верховної Ради СРСР від 16 січня 1989 р. „Про додаткові заходи з відновлення справедливості щодо жертв репресій, що мали місце у період 30-40-х і 50-х років” повністю реабілітував засуджених членів ПЦ: відтоді починається відродження її приходів, яке триває і донині. Для сьогоденної ПЦ характерним є відновлення не лише раніше діючих приходів, а й створення нових. Так, наприклад, наприкінці 2005 р. у м. Вінниця виникла громада ПЦ, яка відкололася від ортодоксальної Православної Церкви. Прихожани цієї громади пояснили авторці, що якщо створення і виникнення ПЦ було обумовлене неприйняттям політики митрополита Сергія і богоборської держави, то виникнення нової громади пояснюється тим, що Православна Церква не виконує своєї місії духовного пастиря, вона все більше політизується, комерціалізується і порушує православну традицію. Для збереження чистоти православної традиції частина православних прихожан м. Вінниці вирішила перейти під юрисдикцію Руської Істинно-православної церкви. Таке явище стало можливим, на нашу думку, з двох причин. Першою причиною є криза Православної Церкви, про яку вже відверто говорять і її власні духовні ієрархи, а другою є те, що бажання зберегти чистоту православ'я змушує прихожан шукати інші організаційні форми. Варто зазначити, що нинішні прихожани ПЦ не переконані у міцності й вірності своєї віри, а тому називають свою церкву ортодоксальною, а Православну Церкву – офіційною.

Домінантою релігійного світогляду як ПЦ, так і ПХ були і є апокаліптичні очікування. Варто зазначити, що ще у середині і наприкінці 70-х років ХХ ст. уся життєдіяльність істинно-православних була

підпорядкована очікуванню апокаліпсису. Вважалося, що провісником близького кінця світу є поява Антихриста в образі радянської влади, а тому все, що так чи інакше пов'язане з цією владою необхідно бойкотувати, не визнавати, знищувати. Але з кінця 90-х років ХХ ст. і в перших роках ХХІ ст. трансформація віросповідних основ ППЦ й ППХ очевидна. В умовах загострення глобальних проблем сучасності: загрози ядерної війни, екологічної, енергетичної, демографічної криз, техногенних катастроф та інших інтросоціальних проблем зростають містичні настрої, поглиблюється есхатологічна спрямованість змісту проповідницької діяльності, посилюються харизматичні впливи. Зрештою, трансформація віросповідних основ в епоху постмодерну властива практично всім сектам і релігійним течіям православного кореня.

Що стосується екуменізму, тобто поглядів і позицій, які відображають прагнення християн різних конфесій до об'єднання в „єдиній Церкві Христовій” при збереженні плюралізму у віровченні, культурі й організації, то представники практично всіх сект і течій православного походження його заперечують. Саме в руслі заперечення екуменізму очільник ППЦ у м. Києві отець Олексій (Пергаменцев) засудив підписання Акту про канонічне спілкування між Російською Православною Церквою Московського патріархату і Російською Православною Церквою за кордоном у 2007 р. Він висловив думку, що Російська Православна Церква, яка не здійснила обряду покаяння перед своїми ієрархами, духовенством і парафіянами за трагічні помилки минулих десятиліть, є безблагодатною, що унеможливило будь-яке спілкування з нею. Крім того, отець Олексій висловив думку, яку ми цілком поділяємо, що підписання Акту про канонічне спілкування між двома церквами є подією політичної ваги, яка була покликана продемонструвати світу зацікавленість російського президента в об'єднанні православних церков, створенні єдиного Російського православного центру як охоронця національних традицій і духовності народів Росії. Присутність російського президента на урочистому підписанні Акту про канонічне спілкування і першої спільної літургії ієрархів обох церков цілком закономірне. В такий спосіб В.Путін забезпечив собі політичний імідж об'єднувача Церкви.

Варто відзначити вплив молоді на духовний стан сучасного православного сектантства. Молоді віруючі інтенсивно привносять в общини світські інтереси і настрої, намагаються радикально впливати на традиційні віросповідні й організаційні принципи, відверто виступають проти консервативних елементів в ідеології й культовій практиці. Лідери православних сект і течій розуміють, що молодь – майбутнє релігійних об'єднань православного походження, а тому прагнуть віднайти компромісні засади взаємодії віруючих різних вікових категорій.

Останнім часом в середовищі як світському, так і богословському висловлюється думка про безперспективність і нежиттєздатність релігійних течій і сект православного кореня. Хочемо зауважити, що така думка є безпідставною. Наведемо лише один приклад, який свідчить не тільки про

трансформацію віросповідних основ православного сектанства в епоху постмодерну, а й про його стійкість, життєздатність. Так, на початку ХХІ ст., зокрема у 2000-2009 рр. все більше поширює географію і віросповідний вплив релігійне об'єднання православного походження харизматичного спрямування леонтіївці. Окрім Рівненської, Житомирської, Хмельницької, Вінницької областей, громади леонтіївців діють і у Білоцерківському районі Київської області.

Засновник релігійної течії Леонтій (Леонтій Герасимович Грицан) розпочинає свою діяльність як бродячий проповідник на початку 20-х років ХХ ст. Явище бродячого проповідництва не є типовим для українського релігійного життя. Воно більш властиве для Росії, де здавна були відомі „странники”, „ходоки” та ін. Ще юнаком Леонтій відвідує монастирі: у с. Липки Гоцанського району, Корецький жіночий монастир, Почаївську лавру. Жив там час від часу, хоча стати ченцем і присвятити своє життя Богові не захотів.

Поступово біля Леонтія утворилося коло шанувальників, яке постійно розросталося. Для них він встановив особливі правила життя і поведінки. Як свідчать архівні джерела, для леонтіївців було характерним особливе вшанування чернецтва і обряду покаяння, харчові заборони, а саме – абсолютна заборона вживати м'ясо, утримання від шлюбу і подружнього життя, що видавалося за вияв істинного благочестя і святості. Крім того, з самого початку існування леонтіївців яскраво вираженою була містична сторона вчення. Вважалося, що Леонтій володів даром цілительства і пророцтва.

Вже наприкінці 30-х рр. ХХ ст. Леонтій вибудував своєрідну ієрархію релігійної громади. Своїх помічників і помічниць він називав „апостолами” (всього їх було 12) і мирноносцями, а простих парафіян - „дітками”.

Після смерті Леонтія (1973 р.) керівництво вірними переходить до рук його найбільш відданих учнів – Михайла Гнесюка (одного із „апостолів”) і священника Православної Церкви Московського патріархату Миколи Данилюка (Миколая Рогачівського за назвою с. Рогачів, Рівненського району, Рівненської області). Власне, з цього моменту розпочинається осмислення та пошук леонтіївцями своєї віросповідної ідентичності. У межах релігійної течії формується три напрямки: одні вважають Леонтія благочестивою людиною, і оскільки він помер у мирі з Православною Церквою, то за нього, безумовно, потрібно молитися. Інші вважають його за великого святого і пропагують вчення Леонтія. Ще одна група віруючих вшановують Леонтія як самого Саваофа. Тобто вони є виразниками найбільш крайніх поглядів стосовно релігійної спадщини проповідника. Цей коротенький історичний екскурс ми зробили для того, щоб акцентувати увагу на неоднозначній оцінці діяльності Леонтія ще за його життя, в середовищі православних парафіян, духовенства і чернецтва. До речі, до теперішнього часу на роковини і щопівроку з дня смерті Леонтія влаштовуються панахиди, на які збирається до 5 тисяч паломників не лише з України, а й інших країн СНД.

Дедалі частіше піднімається питання не лише про канонізацію Леонтія, а і його сподвижниці Херувими (Олександрі Наумові), яка померла 1968 року і похована у с. Застав'я Гоцанського району, Рівненської області. Земля з її могили (так само, як і з могили Леонтія) вважається цілющою, а фото, де вона зображена з посохом та клунком теж мають нібито „цілющі” властивості.

Знаковим є те, що у Городоцькому жіночому Свято-Миколаївському монастирі, з благословіння митрополита Володимира (Сабодана), тричі відбувалося засідання Синодальної комісії, на яких присутніми були ієрархи православ'я, ректори духовних семінарій, представники нижчого парафіяльного духовенства. Було доведено, що прагнення нав'язати думку про Леонтія, що нібито він „святий”, а той сам „Бог Саваоф” походить не лише від мирян, але й від духовенства. Крім того, Синодальна комісія визнала вчення Леонтія еретичним, яке руйнує основи святої Православної Церкви.

Але останні події на Рівненщині (маємо на увазі похорони Михайла Гнесюка, одного з найвідданіших учнів Леонтія, його „апостола”, пропагандиста вчення, які відбулися 13 лютого 2009 р. у м. Корець) явно суперечать постановам Синодальної богословської комісії. При великій кількості народу (близько 6 тисяч осіб) участь у церемонії поховання взяли митрополит Дніпропетровський і Павлоградський Іриней, архієпископ Рівненський і Острівський Варфоломій, представник від Патріарха Кирила – архієпископ Ігнатій та багато інших ієрархів Православної Церкви, а також низове парафіяльне духовенство, ченці, настоятелі монастирів. Відтак на загальному тлі толерантного ставлення православ'я до феномена леонтіївщини, наявності великих груп православних священників, які не лише симпатизують, а й намагаються популяризувати леонтіївщину, губиться головний нерв, який кваліфікує леонтіївців як еретичну течію. Все це разом засвідчує, що такий феномен потрібний нинішньому православ'ю України, яке переживає кризу.

Особливістю леонтіївців є те, що ні сам проповідник, ні його послідовники ніколи відверто не поривали з Православною Церквою. Навпаки, вони активно використовували і використовують всі православні інституції і зібрання для пропаганди власних ідей. Мета леонтіївців – очистити православ'я від скверни, не пориваючи з ним повністю.

І ще про одне. Ми хочемо звернути увагу не лише на релігійний феномен леонтіївців, його унікальність, а головним чином на проблему виникнення подібних феноменів в лоні Православної Церкви. Адже історія православ'я знала й знає і мальованців, і підгорнівців, й інокентіївців – це лише релігійні об'єднання харизматичного спрямування православного походження, які вийшли за межі якогось одного регіону. А скільки таких течій залишились поза увагою дослідників? Всі названі течії були засновані православними і діяли в лоні Православної Церкви. Парадоксальним є той факт, що підгорнівці й інокентіївці намагалися відверто порвати усі зв'язки з

Православною Церквою; інокентіївці навіть офіційно зверталися до уряду з проханням надати їм можливість діяти як самостійній церкві. Православна ж Церква лише обмежувалася окремими зауваженнями на адресу своїх опонентів.

Серед головних видів діяльності сект православного походження найважливішою залишалась культова, основу якої становить богослужіння. Воно здійснюється в традиційних для них формах, зберігаючи елементи релігійної практики, які вже певною мірою стали класичними. В міру змін соціально-економічних і політичних умов змінюються підходи до змісту та характеру проповіді, яка покликана задовольняти потреби нового покоління віруючих.

Лібералізація державної політики стосовно релігії та церкви забезпечила задоволення віросповідних інтересів православних сект. Потреба у конфесійному самовизначенні втрачає свою гостроту і поступово відходить на другий план.

Одночасно протягом 90-х років ХХ ст. в загальній динаміці позаконфесійних зв'язків спостерігається зростання їхньої довіри до державних органів влади. Проте соціальна значущість сект православного походження зумовлюється насамперед тим, що вони виявилися спроможними на індивідуальному рівні задовольняти проблеми людей: чітко виявилися у православному сектантстві особистісно-значущі функції – світоглядна, комунікативна та компенсаторна, суспільно-важливі функції – консолідуюча та інтегруюча – помітні значно менше. Причиною такого явища є впевненість кожного релігійного об'єднання у винятковості й цінності лише своєї віри.

Претензія на абсолютне володіння істиною, відокремлення релігійного об'єднання православного походження призвели до виникнення специфічної психології, для якої властивим є усвідомлення власної винятковості, моральної і релігійної переваги над іновірцями та невіруючими.

Хоча фундаментальні принципи православних сект залишаються незмінними, їхнє соціальне обличчя в останні десятиліття ХХ ст. і на початку ХХІ ст. змінюється завдяки оновленню внутрішнього складу: через підвищення освітнього рівня, суспільного статусу їхніх членів, а також розширення взаємодії з різними організаціями в державі і за кордоном. Прикладом цього можуть бути духовні християни, зокрема духобори. Створення Ради об'єднання духовних борців Росії, яка займається роботою з одновірцями, в тому числі й з тими, хто проживає в далекому зарубіжжі, дала їм можливість налагодити цілком лояльні зв'язки не лише з органами державної влади різних рівнів у країнах СНД, а й а кордоном. Більше того, за кордоном вони виступають як своєрідні послы народної дипломатії.

Релігійна діяльність перестає носити архіважливий характер у життєдіяльності православних сект, як це було в минулому. Вона стає доповненням до основних видів діяльності, а тому зникає релігійний фанатизм, який був властивий цим релігійним об'єднанням ще в минулі

десятиліття. Особливо це стосується Істинно-православної церкви й Істино-православних християн. Разом з тим, цей факт змушує лідерів православних утворень шукати більш гнучкі форми організації своєї релігійної практики.

Ще одна тенденція, на яку варто звернути увагу, пояzana з активним переміщенням учасників православних сект і течій із села до міста. Явище це є закономірним і зв'язане з процесом урбанізації. Протягом довгого періоду місто стикалось (і продовжує стикатись) не з окремими групами сільських мігрантів, а із значною кількістю вихідців із села. Вони завжди складали домінуюче джерело зостання міського населення, доля природнього приросту городян ніколи не була провідною. Це призвело до того, що навіть прихожани, які належать до Істинно-православних християн, які традиційно вважалися селянами за своїм складом, вони утворюють свої громади у містах. В контексті нашої теми це явище можна пояснити тим, що переважна більшість міського населення надіється на повернення до села і не прагне до набуття статусу міського жителя. Свідомо чи несвідомо вони відтворюють у нових місцях проживання звичний спосіб життя, в тому числі і духовну автономію.

Таким чином, у перспективі головним чинником розвитку і поширення сект і течій православного погодження виступатиме фактична нездатність Православної Церкви до оновлення і адаптації в умовах постмодерного суспільства, що означатиме втрату впливу православ'я на певну частину парафіян. Йдеться про тих парафіян, які прагнуть оновити православну віру, очистивши її від закостенілої обрядової практики. Саме духовним притулком і засобом оновлення істинної віри виступатимуть позацерковні неохристиянські об'єднання і групи містичного культу.

5. Католицька Церква про етнорелігійні виміри культури

Процеси, що відбуваються на етнонаціональному та етноконфесійному ґрунті у різних країнах світу, в тому числі і в Україні, спонукають до вивчення питання про співвідношення та закономірності взаємодії етносу і релігії. Адже, як стверджує наш вітчизняний дослідник І. Власовський, “зв'язок між національністю і релігією в історії людства треба признати явищем цілком природним” [Власовський І. Нарис історії Української православної церкви: У 4-х т.- К.,1998.-Т.1-С.9/].

Культурна історія народу нерозривно пов'язана з його етнічною історією. Етнічна історія - це реальний процес змін та подій в усій їх багатоманітності й повноті, яких зазнав певний етнос від часів свого виникнення й до сьогодення. Вивчати цей процес, гадаємо, є доцільним у сукупності його найбільш значних подій та зрушень, що збереглися в народній пам'яті, а також знайшли відображення в різних письмових джерелах, пам'ятках матеріальної та духовної культурної творчості етносу. В